

Hemnes Kommune

Rammeverk til kulturminneplan Del 1

Øystein Dyrli
15.01.2019

Innhold

1. Bakgrunn og rammer for arbeidet:	2
1.1 Aktører som skal involveres i forbindelse med planarbeidet:	3
1.2 Målformulering for kulturminneplan for Hemnes kommune:	4
1.3 Eksisterende grunnlagsmateriale til kulturminneplanen:	4
2. Aktører, roller og ansvar i kulturminneforvaltningen:	5
3. Kulturminnenes formelle status, Lovverk og virkemidler i kulturvernet:	6
3.1. Fredning med hjemmel i kulturminneloven.....	6
3.1.1 Automatisk fredet:	6
3.1.2 Vedtaksfredet:	6
3.2 Regulering til bevaring i medhold av plan- og bygningsloven:.....	6
3.3 Kulturminner uten formell status:.....	6
4. Definisjon og verdsetting av kulturminner og kulturmiljøer:.....	7
4.1 Verdsetting av kulturminner:	7
4.2.1 Kunnskapsverdi:	7
4.2.2 Opplevelsesverdi:	7
4.2.3 Bruksverdi:.....	7
4.2.4 Tilleggsriterier:.....	7
4.2.5 Kulturminner/miljøer	8
4.2.6 SEFRAK-registeret.....	8
5. Særlige satsinger i planen:.....	9
5.1 Eldre båtbygging:.....	9
5.2 Samisk historie:	9
5.3 Kulturminner Skog og utmark:	10
5.4 Teknisk- industriell historie:	10
5.4.1 Nyere båtbygging:	11
5.4.2 Andre industrielle kulturminner:.....	11
5.4.3 Kulturminner tilknyttet kraftutbygging:	12
5.4.3 Kulturminner knyttet til samferdsel og kommunikasjon:	12
5.5 Krigshistorie:.....	12
5.6 Kulturminner tilknyttet tettsteder:	13

1. Bakgrunn og rammer for arbeidet:

Riksantikvaren arbeider nå med et prosjekt med målsetting om å styrke den kommunale kulturminnekompetansen. Prosjektet inngår i det nasjonale satsningsområdet «Kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen» som skal gå fram til 2020. Et viktig tiltak i dette er at kommunene utarbeider kulturminneplaner som skal vedtas politisk i kommunene.

Formålet med kulturminneplaner er å gi en oversikt over kommunenes kulturminner, peke på og prioritere de viktigste kulturminnene, samt øke kunnskapen og bevisstheten om disse verdiene.

Formannskapet vedtok i FSK-sak 6/17 19.01.2017 at Hemnes kommune skal utarbeide en kulturminneplan. Kommunen søkte da Riksantikvaren om tilskudd til å utarbeide plan februar 2017. Vi har nå mottatt dette tilskuddet. Etter behandling i Oppvekst- og Kulturutvalget 29.03.2017 i OKU-sak 36/17 vedtok Formannskapet føringer for arbeidet med planen 27.04.2017 i FSK-sak 36/17.

Planen skal utarbeides som en temaplan, jfr. Plan- og bygningslovens § 11-1. Planen skal omfatte kommunens prioriteringer av faste kulturminner og fartøy.

Kontaktutvalg for Kulturminneplan fikk utkast til rammeverk for kulturminneplan til behandling 28.01,2018. Etter innstilling fra rådmannen anbefaler utvalget følgende endring:

Av kapasitetshensyn vil planen i første omgang avgrenses til å omfatte faste kulturminner og fartøyer, da fortrinnsvis nyere kulturminner. Med nyere kulturminner menes kulturminner yngre enn 1537. Når det gjelder eldre kulturminner er disse automatisk fredet, jfr. Kulturminneloven § 4. Det er derfor uaktuelt å foreta en kommunal prioritering av disse, bortsett fra eventuelt sikring og merking av enkelte slike. Registrerte kulturminner finnes bl.a. på basene Kulturminnesøk og Askeladden.

Kontaktutvalg for kulturminneplan foreslår av hensyn til tidsbruk at planen utarbeides som et strategisk dokument, og ikke som en temaplan hjemlet i Plan- og bygningslovens § 11-1.

Planen vil gi en bedre oversikt over kulturminneverdier, og vil kunne være et styringsverktøy for den kommunale saksbehandlingen. Ulike tiltak kan da kunne bli gjennomført med så god viten som mulig om hvilke kulturminneverdier som eventuelt berøres. Det legges derimot ikke opp til at objektene som er omtalt i planen skal ha formell status i seg selv.

Kulturminneplanen vil også være et viktig verktøy med tanke på å prioritere bygninger og andre objekter som kan være aktuelle å støtte med tilskudd. Norsk Kulturminnefond har signalisert at de heretter vil vektlegge kommunale kulturminneplaner i sine prioriteringer for utdeling av tilskudd.

1.1 Aktører som skal involveres i forbindelse med planarbeidet:

I tråd med Riksantikvarens føringer legges det opp til en bredest mulig forankring i planprosessen. Dette er løst med å opprette et eget kontaktutvalg bestående av foreninger og lag som har kulturhistorie innen sitt interessefelt. Disse skal fungere som en referansegruppe. De enkelte lag/foreninger bestemmer selv hvem som stiller i kontaktutvalget. Hvert lag og forening har en representant i utvalget. Kontaktutvalget vil både kunne komme med innspill og bli hørt under ulike faser i planprosessen.

Kontaktutvalg for kulturminneplan har følgende sammensetning:

- Hemnes Museumslag
- Lapphellas venner
- Hemnes Historielag
- Kystlaget Ranfjorden
- **Statskog (Nytt forslag)**
- Bleikvassli Bygdelag
- Hemnes Bondelag
- Hemnes Bonde og Småbrukarlag

I utgangspunktet skulle Kontaktutvalget for kulturminneplan bli utvidet til å omfatte bygdeutvalg, grendeutvalg etc.. På grunn av at kontaktutvalget da ville bli altfor omfattende, foreslår rådmannen at det i stedet holdes møter innen de ulike delene av kommunen hvor interesserte oppfordres til å komme med forslag til aktuelle objekter. Siden kulturminner i skog og utmark er en av hovedsatsingene i planen, foreslår rådmannen at Statskog inviteres til å delta i kontaktutvalget.

Publikum vil bli involvert ved varsel om planoppstart. Eiere av foreslåtte objekter vil bli kontaktet direkte. Det er også opprettet en åpen facebook-side hvor publikum får informasjon om pågående aktiviteter og har mulighet for å komme med innspill og engasjement.

Det forutsettes at det skal være en tett dialog mellom kommunen, Sametinget og Fylkeskommunen i alle faser av planprosessen.

Oppvekst- og kulturutvalget involveres også i alle faser av planarbeidet. All økonomisk ressursbruk skal vedtas av Formannskapet. Den endelige planen skal vedtas av Kommunestyret.

Rådmannen står ansvarlig for det administrative arbeidet og rapporterer til politiske utvalg, herunder Oppvekst- og kulturutvalget og Formannskapet, og Kommunestyret.

1.2 Målformulering for kulturminneplan for Hemnes kommune:

Kulturminneplanen skal gjenspeile kommunen både geografisk og i tidsspenn.

Planen skal ha følgende struktur:

- Matrisestruktur med geografisk og tematisk inndeling.

Planen skal vektlegge følgende temaer særskilt:

- Eldre båtbygging
- Samisk historie
- Skog og utmark
- Teknisk industriell historie herunder:
  - Nyere båtbygging
  - Andre industrielle kulturminner (Nytt forslag)
  - Kraftutbygging – Både anlegg og samfunnsutvikling
  - Samferdsel
- Krigshistorie
- Tettsted/ gjenreisningshistorie

Dette er en beskrivelse av de *særskilte* satsinger i planen. Alle kulturminner skal ellers bli prioritert i tråd med Riksantikvarens håndbok for lokal registrering av kulturminner. I praksis vil da f.eks. jordbrukets kulturminner få en stor plass i planen selv om landbruk ikke er eksplisitt nevnt som formål.

Siden kulturminneplanen skal gjenspeile kommunen geografisk og i tidsspenn, er de ulike delene av kommunen beskrevet i Del 2. I denne delen er det gitt en enkel beskrivelse av landskapstrekk og arealbruk. Dette for å synliggjøre sammenhengen mellom kulturminner og kulturmiljøer og omgivelsene de står i. De enkelte kulturminner vil bli utfyllende beskrevet i denne delen. I tillegg vil det bli vedlagt et sammendrag over samtlige kulturminner som er beskrevet i planen.

1.3 Eksisterende kunnskapsgrunnlag til kulturminneplanen:

Det er til nå gitt støtte til restaurering av omkring 70 ulike kulturminner i kommunen fra Kulturminnefondet og ved bruk av SMIL-midler. For de fleste disse er det et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag. Mange av objektene har også blitt verdsatt til å være regionalt viktige i fylkeskommunen. Hovedtyngden av disse objektene er tilknyttet landbrukshistorie.

Leirskardalen Bygdelag har fått innvilget SMIL-midler til å gjennomføre årringanalyse på noen bygg i dalen. Dette vil bli gjennomført med det første. Det er også gitt tilskudd til årringanalyse på noen andre bygg i kommunen.

I 2011 deltok kommunen i et prosjekt for registrering av bevaringsverdige bygg i landbruket i regi av Landbruks- og matdepartementet og Riksantikvaren. Det ble da registrert 130 bygg fordelt på 29 gårdstun.

I forbindelse med innføring av eiendomsskatt i 2013 ble det gjennomført dokumentasjon på samtlige eiendommer i Hemnes.

I prosjektet «Kulturspor i Hemnes» er det registrert et stort antall objekter. Mye av dette kan være til hjelp i utvelgelse av kulturminner.

2. Aktører, roller og ansvar i kulturminneforvaltningen:

Offentlig forvaltning har et særskilt ansvar for å sikre at de nasjonale målene for kulturminnevernet oppfylles. Myndighet og forvaltningsansvar for kulturminner er fordelt mellom stat, fylkeskommune, Sametinget og kommune. Under følger en kortfattet oversikt over den offentlige kulturminneforvaltningen:

Klima- og miljøverndepartementet har det overordnede ansvaret for kulturminnevernet. **Riksantikvaren (RA)** er det nasjonale fagdirektoratet for kulturminnevern og er Klima- og miljøverndepartementets rådgivende og utøvende instans innenfor dette feltet. De vedtar fredninger og utformer den nasjonale kulturminnepolitikken. RA har også mulighet til å reise innsigelse mot kommunale og private planer som ikke ivaretar nasjonale kulturminneinteresser.

Fylkeskommunen har det regionale ansvaret for kulturminnevernet. Ansvaret inkluderer noen delegerte, statlige oppgaver knyttet til kulturminneloven. De forvalter de fredete bygningene og utformer den regionale kulturminnepolitikken. Fylkeskommunen har også innsigelsesmyndighet og en rådgivningsfunksjon overfor kommunene og private aktører.

Samiske kulturminner: Riksantikvaren har det overordnede direktoratansvaret for forvaltning av samiske kulturminner, men det regionale ansvaret for forvaltningen av samiske kulturminner er lagt til Sametinget (avdeling for miljø, areal og kulturvern) – på samme måte som fylkes-kommunene har det regionale ansvaret for ikke-samiske kulturminner.

Kommunen har ansvar for at kulturminner (lokale, regionale og nasjonale) ivaretas i plansammenheng og i byggesaker. Gjennom samfunns- og arealplanlegging er plan- og bygningsloven det viktigste virkemiddelet. Kommunen skal kontrollere at verneverdige og fredete kulturminner ikke blir revet eller forandret uten av fagmyndighetene har hatt mulighet til å uttale seg. Kommunen må også påse at kulturminnenes omgivelser ikke forringes, at det ikke bygges for nærme et fornminne eller at ny bebyggelse i bevaringsområder harmonerer med det gamle kulturmiljøet.

En viktig rolle kommunen kan ha er å formidle kontakt mellom eiere, veiledere og håndverkere, og å bistå eiere med søknader til restaurering og vedlikehold av verneverdige bygg og andre kulturminner.

3. Kulturminnernes formelle status, lovverk og virkemidler i kulturvernet:

3.1. Fredning med hjemmel i kulturminneloven:

Kulturminner kan fredes etter følgende kategorier:

- Automatisk fredet
- Vedtaksfredet

3.1.1 Automatisk fredet:

Automatisk fredning innebærer at kulturminnet er fredet direkte etter teksten i kulturminneloven, uten særskilt vedtak. Alle faste kulturminner fra før år 1537 er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4 første ledd. Som en ekstra beskyttelse har alle automatisk fredede kulturminner en sikringssone på minimum 5 meter i alle retninger rundt det fredede objektet. Dette følger av kulturminneloven § 6. Ved erklæring om at stående byggverk stammer fra perioden 1537 – 1649, blir disse også automatisk fredet, jf. kulturminneloven § 4 tredje ledd. Samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4 annet ledd. Det er få kjente stående kulturminner som er automatisk fredet i Hemnes kommune. Eldhuset på Jamtjord er etter sigende oppført i 1620, og i så fall automatisk fredet. Ol' Andersa-buret i Bleikvasslia og Kjennsvassmoen ved Kjennsvatnet er med sikkerhet automatisk fredet, (samiske kulturminner fra før 2017), det er også rester etter et samisk bur i Stabbursdalen i Bleikvasslia som kan være automatisk fredet.

3.1.2 Vedtaksfredet:

Et vedtaksfredet kulturminne fredes gjennom enkeltvedtak etter Kulturminneloven eller Svalbardmiljøloven. Vedtaksfredninger etter kulturminneloven kan omfatte alle faste kulturminner yngre enn 1537 og fartøy. Større løst inventar kan fredes sammen med byggverk eller anlegg. Vedtaksfredninger etter svalbardmiljøloven kan omfatte kulturminner yngre enn 1945. Det er i dag ingen vedtaksfredede kulturminner i Hemnes kommune.

3.2 Regulering til bevaring i medhold av plan- og bygningsloven:

Mens fredning etter kulturminneloven i første rekke blir brukt for å sikre kulturminner eller – miljø av nasjonal verdi, kan verneverdig bebyggelse sikres gjennom regulering med hjemmel i Plan- og bygningsloven. Frem til 2008 ble slike områder regulert til Spesialområder for bevaring. Etter 2008 til hensynssone for bevaring av kulturmiljø (H570). Etter at hensynssoner ble innført som virkemiddel i PLB i 2008, sikres vernehensyn gjennom bestemmelser. I Hemnes kommune er Lapphella det eneste kulturmiljøet som er regulert til bevaring med hjemmel i PBL..

3.3 Kulturminner uten formell status:

Dette er kulturminner uten noe formelt vern. Slike objekter kan likevel ha stor kulturminnefaglig verdi. Dette gjelder i praksis det store flertallet av kulturminner også i Hemnes kommune.

4. Definisjon og verdsetting av kulturminner og kulturmiljøer:

I følge Kulturminnelovens § 2 er kulturminner definert på følgende måte:

”Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.”

I lovens formålsparagraf heter det:

”Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart skal vernes både som en del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressursene som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet” (kulturminneloven § 1,1. og 2. ledd).

4.1 Verdsetting av kulturminner:

Som det fremgår kan i praksis *alle* spor etter menneskelig aktivitet defineres som kulturminner. Det er heller ingen nedre aldersgrense for hva som er et kulturminne, og det ligger ingen vektning av verdier i selve definisjonen. Det må derfor foretas en verdsetting for å gi begrepet mening. I følge Riksantikvarens håndbok for lokal registrering av kulturminner kan kulturminner verdsettes etter **kunnskapsverdi**, **opplevelsesverdi** og **bruksverdi**.

4.2.1 Kunnskapsverdi:

Kulturminnene har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida. Dette kan gjelde unike forhold som kulturminnenes opprinnelse, bruk, og betydning for menneskers liv, tro og samfunnsforhold generelt og interaksjonen mellom menneske og natur.

4.2.2 Opplevelsesverdi:

Opplevelsesverdiene er knyttet til allmenhetens eller ulike gruppers opplevelser og kan slik sett sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdiene. Mange av opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan kulturminnene påvirker oss som mennesker og som fellesskap.

4.2.3 Bruksverdi:

Kulturminnene kan knyttes til videreføring av dagens bruk og danne grunnlag for ny verdiskaping og endret bruk, der verdiene både kan ivaretas og økes. Verdiene kan imidlertid også reduseres gjennom manglende eller feilaktig bruk.

4.2.4 Tilleggsriterier:

I tillegg til disse verdiene er det en rekke andre forhold som også spiller inn i verdsettingen. Alder og autentisitet er av særlig betydning blant disse egenskapene. Det er viktig å merke seg at en rekke aldersgrupper av kulturminner fanges automatisk opp av ulike vernebestemmelser i kulturminneloven og dermed får status som nasjonalt verdifulle

(omtales videre i listen med kriterier). Autentisitetetsbegrepet er knyttet til det grunnleggende kildekritiske spørsmålet om kulturminnet eller kulturmiljøet er det det hevdes å være.

Alder, tidsdybde og kontinuitet: Hvor gammelt er kulturminnet eller kulturmiljøet? Viser det utvikling gjennom flere tidsepoker og historiske sammenhenger?

Autentisitet og opprinnelighet: Autentisitet må alltid relateres til noe, som tid, materialbruk, stilart eller byggemåte. Er kulturminnet så gammelt som vi påstår det er? Er det opprinnelige eller nye materialer? Er de gamle teknikkene brukt?

Mangfold og variasjon: Representerer kulturminnet ulike former og funksjoner, ulike epoker og et mangfold av historier, jfr. listen over kunnskapsverdier?

Sammenheng og helhet: Inngår kulturminnet i ulike sammenhenger og helheter? Rommer kulturmiljøet flere ulike sammenhenger knyttet til tema som tid, etnisitet eller funksjonelle systemer?

Dynamikk og endring: Er kulturminnet eller kulturmiljøet preget av ulike typer dynamikk, løpende endringer og sterke endringskrefter?

Brudd og kontrast: Representerer kulturminnet eller kulturmiljøet brudd eller kontrast i forhold til form eller funksjon, kontinuitet eller etnisitet, håndverksteknikk eller materialbruk?

4.2.5 Kulturminner/miljøer

Mens en tidligere hadde fokus på det enkelte kulturminne, legger en i dag i større grad vekt på hvordan det enkelte objekt kan bevares i en meningsfylt sammenheng. Det legges også større vekt på kulturminner i landskap og på hvordan mennesker har preget og blitt preget av landskapet rundt seg.

Kulturmiljø gir sammenhengen eller helheten som enkeltobjektene inngår i, mens landskap gir sammenhengen mellom natur- og kulturmiljø. Derfor er det i Del 2 av planutkastet foretatt en inndeling av kommunen som følger landskapskarakter og næringshistorie i ulike deler av kommunen.

4.2.6 SEFRAK-registeret

Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975-1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men i enkelte områder ble grensen satt noe lenger fram i tid, for eksempel i Finnmark alle bygninger før 1945.

Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. Registreringen i seg selv sier derfor lite om bygningens verneverdi utover alder. Bygningene er i utgangspunktet heller ikke underlagt spesielle restriksjoner, men for samtlige bygninger oppført før 1850 er

det lovfestet meldeplikt til Fylkeskommunen i forbindelse med søknad om endring, rivning eller flytting. Dette er hjemlet i Kulturminnelovens § 25.

5. Særlige satsinger i planen:

Formålet med de særlige satsingene i planen er å ivareta de kulturminner som er spesielt karakteristiske for Hemnes kommune, i tillegg til kulturminner som står i særlig fare for å forsvinne uten spesiell oppmerksomhet. I dette kapittelet er hver av disse satsingene nærmere beskrevet. De ulike kulturminnene som hører hjemme i en eller flere spesielle satsinger vil bli beskrevet nærmere i Del 2. Disse satsingene vil være en vekting i verdsettingen, som kommer i tillegg til kriteriene som er beskrevet i «**Riksantikvarens håndbok for lokal registrering av kulturminner**».

Derfor vil det kunne bli mange kulturminner i planen som ikke nødvendigvis kan knyttes til noen av disse satsingene. Det forutsettes da at de har tilsvarende høyere vekting på andre kriterier for verdsetting.

5.1 Eldre båtbygging:

Båtbyggingen var en viktig næring i store deler av kommunen, og foregikk der i større eller mindre omfang på de aller fleste bruk. Dette er begrunnelsen for å ha det med som en av hovedsatsingene.

Båtbyggingen skjedde både i egne båtskøtt og i bygg med andre primærfunksjoner, dette kunne f.eks. være loft i bolighus og på låven. Det finnes også mange eksempler på båtskøtt i påbygg på andre bygg. Spesielt for Helgeland og Saltdal er at det ble bygd båter langt inn i landet. Båtskøttene er derfor et viktig særpreg for vårt område.

Det er fortsatt mange faste kulturminner igjen som vitner om denne epoken. På den annen side har et fåtall akseptabelt vedlikeholds nivå. Det haster derfor med å sikre disse. Å ta vare på et utvalg av intakte båtskøtt er derfor høyt prioritert i planen.

5.2 Samisk historie:

De samiske kulturminnene vitner om en rik og variert historie, med vekt på fangst, jakt og fiske i eldre tid og senere reindrift og stedvis også husdyrhold.

Eksempel på samiske kulturminner kan være gravplasser, offerplasser, gammetufter, fangstanlegg, oppbevarings-, melke- og merkeplasser for reindrift, sagnsteder og ulike typer bygninger. Selv om mangfoldet av samiske bygninger er stort, hører likevel de fleste hjemme innenfor landbruk og bosetning, som for eksempel bolighus, uthus, høyløer, gammer og stabbur. I praksis vil det gjerne være vanskelig å skille mellom samiske og andre kulturminner.

Mange stående samiske byggverk hadde i utgangspunktet begrenset levetid. Dette er en årsak at det er få igjen av slike. De få kjente stående samiske kulturminnene her har generelt svært dårlig forfatning, og det haster veldig med å berge disse. Derfor må dette heves høyt i kulturminneplanen.

5.3 Kulturminner Skog og utmark:

Skog og utmarksressursene har hatt stor betydning i distriktet fra den første bosetning og opp til moderne tid. Fra tidligste tider jakt, fangst og fiske. Med jordbrukets inntog kom høsting av for, beiting og i en periode sætring. Skogen ble tidlig utnyttet til husbehov, men fikk kommersiell betydning først fra midten av 1800-tallet. Fra tidlig på 1900 tallet og fremover har utmarka gradvis blitt nyttet i fritidsammenheng, gjerne i kombinasjon med matauk som jakt, fiske og bærsanking. På denne tiden startet også Hemnes Turistforening sin virksomhet, med merking av stier og bygging av turisthytter.

Av **jordbrukets** stående kulturminner i utmarka er det spesielt utmarksløer, sommerfjøs som det fortsatt finnes en del igjen av. Når det gjelder spor etter sætring står det fortsatt noen få sæterhus igjen, en stor del av disse har i ettertid blitt ombygd og modernisert. Så vidt kjent er alt av fjøs ol. i dag borte. Det er også noen sætre hvor bebyggelsen er borte, men hvor tuftene og sætervollene er synlig.

Av andre kulturminner er gamle buveier. Noen av disse er fortsatt i hevd, mens andre gror gradvis igjen. Det har også blitt ryddet noen slike i nyere tid. Tidligere hadde de fleste bruk bekkerverner. Mange av disse var plassert i utmark. I dag er det kun et fåtall slike igjen.

Selv om det fortsatt finnes mange spor etter jordbrukets kulturminner i utmarka, haster det veldig med å ivareta dette.

Av faste kulturminner tilknyttet **skogbruk** er det svært få igjen, dette gjelder både eldre og kulturminner fra nyere tid. Det finnes noen spor av anlegg brukt under tømmerfløting, og et fåtall skogshusvær. Tømmerfløtingen opphørte tidlig på 1960-tallet da all transport ble overført til vei. Når det gjelder skogshusvær har mekaniseringen av skogbruket for lengst gjort disse overflødige. Derfor bør kulturminner knyttet til skogsdrift prioriteres høyt. Dette gjelder også de yngre kulturminnene.

De første **fritidshusene** som kom opp utover 1900-tallet var helt enkle bygg, i praksis var det en kombinasjonsbruk med forskjellig bruk gjennom året slik som gjeting, jakt fiske, bærsanking og ren fritidsbruk på disse. Det står fortsatt en del av disse enkle byggene, som markerer en epoke i kommunens bygningshistorie. Det bør derfor være naturlig å ha med noen slike i planen.

Hemnes Turistforening kom tidlig i gang med merking av stier og bygging av hytter. De fleste av disse er av nyere dato. To hytter bør likevel være aktuell i kulturminneplanen, og det er Kjennsvasshytta og Steinbua. Disse vil sannsynlig komme inn i planens Del 2.

5.4 Teknisk- industriell historie:

De teknisk-industrielle kulturminnene representerer det hverdagslige, og de oppfattes nødvendigvis ikke som estetisk tiltalende. Derfor har det gjerne vært forholdsvis liten

interesse rundt disse. Det kreves derfor spesiell oppmerksomhet om denne kulturarven ikke skal gå tapt.

En spesiell utfordring er at det ofte er snakk om store konstruksjoner som gjør istandsetting og senere vedlikehold kostnadskrevende. Det vil også lett kunne bli konflikt mellom bevaring og annen arealbruk. Her kan ny bruk av enkelte objekter være en mulig løsning. Det er mange vellykkede eksempler på transformering av tidligere industribebyggelse både i Norge og ute i verden.

5.4.1 Nyere båtbygging:

En stor andel av kommunens teknisk-industrielle kulturminner er knyttet til den nyere båthistorien. Dette omfatter både båtbyggerier og virksomheter som fungerte som underleverandører til båtbyggingen, slik som verksteder, smier mm..

Etter krigen ble det en betydelig satsing på bygging av fritidsbåter. De to fabrikkene Rana båtfabrikk A/S og E. Præsteng & CO hadde lenge en stor del av norsk produksjon av fritidsbåter med flere tusen produserte enheter pr. år. Etter hvert ble det en gradvis overgang til plastbåter. Det produksjonen opphørte var det produsert over 100.000 fritidsbåter på Hemnesberget. Begge de to fabrikklokalene står slik de gjorde da de var i drift.

De to store bryggene Præstengbrygga og Ranheimbrygga på Hemnesberget hadde også en viktig rolle i kommunens båthistorie, her var det både omsetning av båter og båtutstyr.

Det var også to store sagbruk som leverte virke til båtproduksjon, Hemnesbruket og Juvikbruket, ingen av disse er intakt i dag. Av Hemnesbruket er kun skorsteinen til dampsga igjen. Denne er bygd inn i vindusfabrikken til NARTRE. På Juvikbruket står det kun noen tufter igjen.

Da den moderne båthistorien er særs en viktig del av kommunens næringshistorie, er det viktig at denne gis høy prioritet i planen.

5.4.2 Andre industrielle kulturminner:

Av andre potensielle industrielle kulturminner er Bleikvassli Gruber sentralt. Dette omfatter både selve anlegget og boligbebyggelse i tilknytning til grua.

Gruvegangene er utilgjengelige etter flommen i 1997, men det står fortsatt en del bygg og andre installasjoner igjen. Disse brukes fortsatt aktivt til verksted/og anleggsvirksomhet. Flotørverket ble imidlertid revet for noen år siden. Boligfeltet omfatter både rekkehus og eneboliger.

Hemnes kommune har også hatt litt næringsmiddelindustri med to margarinfabrikker, en brusfabrikk og meieri. Det var også to elektriske kornmøller i kommunen. For øvrig var det en rekke mindre virksomheter og verksteder som det fortsatt finnes spor av. Noen av disse er omtalt i Del 2.

5.4.3 Kulturminner tilknyttet kraftutbygging:

Det første kraftverket i kommunen ble anlagt i Bjerkaelva i 1914. I første halvdel av 1900-tallet ble det bygd en rekke minikraftverk i bekker og småelver. Disse var i privat eie og kraften ble utnyttet lokalt. Så vidt kjent er det ingen slike som er helt intakte i dag.

Utbyggingen av Røssåga startet opp på slutten av 1940-tallet, og hadde som mål å skape grunnlag for industrireisning på Indre Helgeland. De to kraftverkene Røssåga Nedre og Røssåga Øvre var de største kraftanleggene i landet når de ble anlagt. Røssåga Nedre stod ferdig i 1955 og Røssåga Øvre litt utpå 1960-tallet.

Deler av Nedre Røssåga kraftverk er foreslått fredet med hjemmel i kulturminneloven, (verneklasse 1). Fredningsforslaget har vært ute på høring, men er ikke endelig vedtatt. Andre deler av anlegget er foreslått til verneklasse 2. Objekter i verneklasse 2 er eller anbefales vernet gjennom plan- og bygningsloven, og er underlagt et selvpålagt sektorinternt vern.

Både i anleggsperioden og ettertiden har kraftutbyggingen satt et stort preg på kommunen, og langt på vei styrt samfunnsutviklingen. Spesielt i bygdene Korgen og Bleikvasslia fikk dette en sjelsettende betydning. Ved Røssvatnet ble de fleste gårdsbrukene sterkt berørt av utbyggingen, da innsjøene Røssvatnet, Tustervatn og Bleikvatnet ble oppdemt titalls meter. Både bebyggelse og dyrkede arealer ble skadelidende - se Del 2.

Siden denne utbyggingen fikk stor betydning for hele regionen er det viktig at kulturminner i tilknytning til kraftutbyggingen blir ivarettatt. Dette gjelder både anlegg og bebyggelse med direkte tilknytning til anleggsvirksomheten. Det er også naturlig å se bebyggelsen ved Røssvatn og Tustervatn som en del av krafthistorien.

5.4.3 Kulturminner knyttet til samferdsel og kommunikasjon:

Veier og stier er de viktigste sporene etter samferdsel og kommunikasjon i omgivelsene våre, og dette er kulturminner med stor variasjon både i alder og utforming. Her i Hemnes har vi gamle hulveier, og også noen lengre strekninger med gamle bygdeveier. Ellers er det en del veibroer og jernbanebroer som vil naturlig vil høre med i planen. De mest sårbare kulturminnene er de gamle veifarene, da de gjerne gror igjen med skog og derfor blir utilgjengelige. De er også utsatt for tekniske inngrep, da det ofte vil være naturlig å oppgradere disse til dagens maskinelle utstyr. Det er derfor konkrete avveininger knyttet til bevaring av gamle veistrekninger. Ofte kan det nok være aktuelt å bevare bruddstykker av slike. Flere av de gamle bruene er derimot allerede sikret for ettertiden. Det er likevel naturlig å ha de viktigste med i kulturminneplanen.

5.5 Krigshistorie:

Hele kommunen ble sterkt preget av krigshandlinger under Andre Verdenskrig. Bunkersene og tyskerbrakkene på Hemnesberget, og Korgfjellveien er eksempler på kulturminner knyttet til krigshandlingene. En betydelig del av bebyggelsen på Hemnesberget er gjenreisningsbebyggelse som kom opp like etter krigen, og er derfor et helhetlig kulturmiljø direkte

knyttet til krigshistorien. Derfor er det naturlig å ha kulturminner knyttet til krigen som en egen satsing. Kommunen har allerede en satsing i forbindelse med blodveien, som det er naturlig å se på i sammenheng med kulturminneplanen.

5.6 Kulturminner tilknyttet tettsteder:

Hemnesberget er det eldste tettstedet i kommunen, og det eneste som har et sentrum med bymessig preg. Stedet har en stor tidsdybde som er fortsatt er godt lesbar og en godt dokumentert historie om de ulike epokene i tettstedets historie. Både krigshistorien og den teknisk/industrielle historien er godt representert på Hemnesberget.

De øvrige tettstedene vokste frem i nyere tid, og er derfor ikke like rike på kulturminner som Hemnesberget.